

Рецензії

Михайло ГЛУШКО

НОВЕ СЛОВО ПРО ІСТОРІЮ, КУЛЬТУРУ І ПОБУТ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ

Кушнір В.Г. Господарсько-побутова
адаптація українців південно-західного
степу і Нижнього Подунав'я
(друга половина ХІХ —
перша половина ХХ ст.) / В.Г. Кушнір. —
Одеса : КП ОМД, 2012. — 191 с. : іл.

Наприкінці 90-х років минулого століття до моїх рук потрапив навчальний посібник «Народознавство Одещини» зовсім невідомого мені автора — В'ячеслава Кушніра [6]¹. Згодом, після знайомства з цією книжкою, визріла ідея підготувати розвідку про наявну навчально-методичну літературу, яка стосувалася традиційно-побутової культури окремих етнографічних та адміністративно-територіальних одиниць України. Реалізуючи задум, 2003 р. у періодичному виданні «Україна модерна» опублікував оглядову статтю «Регіональні посібники з українського народознавства» [2], в якій неодноразово згадується і названий посібник.

Студіював «Народознавство Одещини» з підвищеною зацікавленістю ще й тому, що написав його, на мій тоді (наприкінці 90-х років ХХ ст.) великий подив, не етнолог, а професійний археолог, уже знаний фахівець із господарства і побуту Південно-Західної України епохи бронзи. З тих пір постійно й уважно стежу за науковою творчістю В. Кушніра і нині можу однозначно стверджувати: українська археологічна наука «втратила» одного зі своїх чільних «бійців» назавжди, зате українська етнологія поповнилась фахівцем вищої проби. Відрадно, що походить він не з визнаних народознавчих центрів (Києва чи Львова), а з Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова, де активно формується нова самостійна етнологічна школа в умовах незалежної України. Очолоє цей процес саме В. Кушнір, як декан історичного факультету, доктор історичних наук, професор.

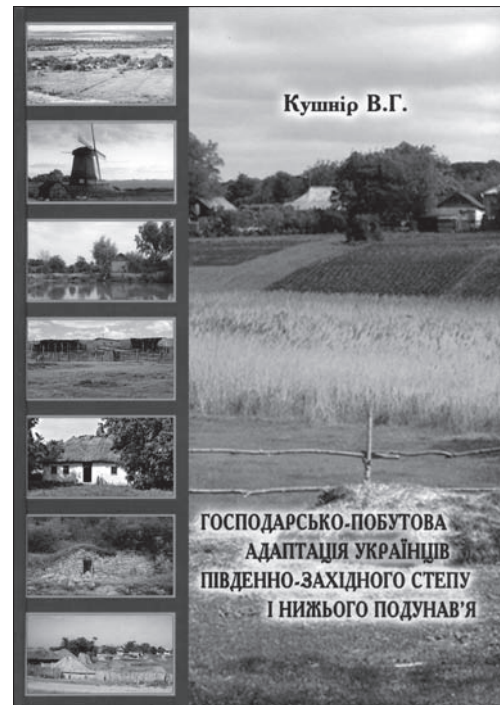
Органічне поєднання в одній особі археолога й етнологіста безпосередньо вплинуло на вибір теми вченого та якість її наукового вирішення. Справді, зважитися на те, щоб об'єктом народознавчих студій були окремі галузі господарства і ділянки побуту, а предметом дослідження — господарсько-побутова специфіка адаптаційного процесу українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я, міг лише спеціаліст, який має за своїми плечима значний позитивний науковий доробок. Його В. Кушнір набув, з'ясовуючи характер й особливості господарства та побуту населення Південно-Західної України II тис. до н. е. [4, 5]. Добра обізнаність з різними історичними епохами і сприяла тому, що під час аналізу досліджуваних явищ та процесів автор монографії в од-

¹ Через десять років автор вдруге видав цей посібник, доповнивши його новим фактичним та ілюстративним матеріалом, уточнивши окремі думки і положення [7].

них випадках легко перекидає місток із другої половини XIX — першої половини XX ст. у віддалені доісторичні епохи (енеоліт, добу бронзи чи раннього заліза), а в інших випадках різні ділянки традиційного господарства і матеріальної культури (хліборобство, вівчарство, житло) починає з'ясувати зі широких екскурсів у дописемні періоди.

Словом, це перше в українській етнології дослідження, в якому йдеться про господарську і культурну адаптацію українських переселенців у нових, раніше невідомих їм, природних умовах — у маловодному жаркому степу з особливим рослинним і тваринним світом та якістю ґрунтів. Якщо ж зважити на загальну історію колонізації Північного Причорномор'я та Приазов'я, то результати рецензованої праці мали б викликати жваве зацікавлення як у знавців різних первісних етносів, так й у дослідників новітньої історії та культури. Принаймні, масове переселення автохтонів Карпат і Прикарпаття у другій половині 40-х — на початку 50-х років XX ст. у південні регіони України, зокрема і в Одеську область, теж може бути об'єктом науково-пізнавальних студій з господарсько-побутового, психологічного, лінгвістичного, ментального тощо пристосування до нових умов життя і діяльності.

Монографія В. Кушніра є новим словом в українській етнології і з погляду запропонованого та апробованого автором методу визначення локальних варіантів традиційної культури, методики виокремлення специфіки господарського укладу і побуту українців Нижнього Подунав'я. Наукове зацікавлення викликає вона також тому, що, крім Одеської області, дослідник зібрав й увів у науковий обіг етнографічні матеріали, які стосуються життя і культури українців двох північних районах Молдови та повіту Тульча, що в Румунії. Після Федора Вовка, серед українських народознавців саме В. Кушнір приклав найбільше зусиль для з'ясування історії освоєння Дельти та Нижнього Подунав'я запорізькими козаками, іншими категоріями українських переселенців, їхньої господарсько-культурної адаптації до нових умов проживання. Доцільно наголосити: результати своєї наукової праці з відповідної тематики автор оприлюднив не лише в Україні, зокрема, у формі монографії «Українці за Дунаєм» [3], а й у Румунії, де були опубліковані його монографія «Українці за Дунаєм» [14] та альбом «Нижньоду-

найський рушник» [15]. Все це засвідчує про міжнародне визнання автора як фахового етнолога.

У рецензованому дослідженні автор спробував вирішити декілька вузлових питань: з'ясувати історію вивчення господарства і побуту українців південно-західного степу та Нижнього Подунав'я, етапи і процес формування мережі українських поселень степової території Подністров'я, Буджака і Нижнього Подунав'я, визначити особливості розвитку степового хліборобства, вівчарства і ткацтва, регіональну специфіку житлово-побутових комплексів місцевих українців, шляхи формування й особливості традиційно-побутової культури українців Нижнього Подунав'я.

Зокрема, в нагромадженні народознавчих знань про історію заселення і традиційно-побутову культуру українців південно-західного степу та Нижнього Подунав'я В. Кушнір виділив чотири основні періоди: перший — XIX — початок XX ст.; другий — 1920-ті роки; третій — 1940—1980-ті роки. Четвертий період етнографічних досліджень розпочався у 90-х роках минулого століття (з відкриттям у 1993 р. на історичному факультеті Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова кафедри археології та етнології України) і триває він досі. Особливо багато уваги автор приділив аналізу результатів праці таких відомих знавців історичного минулого Південно-Західної України, як Г. Соро-

кін, Олексій Маркевич, Михайло Карачківський та ін. Сказане стосується етнографічного доробку Федора Вовка як знавця повсякденного життя, матеріальної і духовної культури українців Добруджі та Задунайської Січі (с. 23—27).

Емпіричний польовий матеріал, який репрезентує господарство, матеріальну і духовну культуру українців Одещини, теж масштабний, позаяк В. Кушнір збирав його упродовж двох десятиліть — у 1993—2012 роках. Польові етнографічні джерела органічно доповнюють писемні відомості Гійома Левассера де Боплана, Евлії Челебі, Юзефа Крашевського та інших авторів, а також архівні документальні матеріали. У цьому ж ряду писемних пам'яток мала б значитися і чотиритомна праця Бальтазара Гаке «Нові природничо-політичні подорожі в 1788—1795 роках через Дакські та Сарматські, або ж Північні Карпати» [13], позаяк на її сторінках професор Львівського університету описав також деякі нюанси життя і побуту ногайських татар, представників інших етнічних спільнот Південно-Західної України кінця XVIII ст.

Спираючись на різні види джерел, В. Кушнір викремив два етапи колонізації досліджуваного краю: під час першого з них відбувалася лише спорадична інфільтрація українців, на другому етапі — сформувалася цільна мережа українських поселень, хоча і не в усіх регіонах одночасно. Особливо переконливими є статистичні дані про чисельність українців у Буджаку та Нижньому Подунав'ї наприкінці XVIII — на початку XX ст., що дало змогу етнологу зробити важливий висновок: уже «на початку XIX ст. українці стають (тут. — М. Г.) груповим носієм своєрідного, унікального варіанту етнокультурного комплексу, сформованого на основі адаптації до місцевого природного середовища, синтезу традиційної культури переселенців і елементів культури населення етнічних груп, з якими вони взаємодіяли» (с. 54).

Конкретний процес адаптації українців у степових умовах одеський етнолог простежив, як уже зазначалося раніше, на прикладі головних занять (землеробства і скотарства), ткацтва та житлово-господарського комплексу. Скажімо, мовлячи про особливості місцевого землеробства, автор торкнувся систем хліборобства, розпушувальних знарядь праці, традиційної технології вирощування зерно-

вих культур та збирання врожаю, а розглядаючи регіональну специфіку житлово-побутових комплексів, докладно проаналізував традиційні типи садиби і житла, особливості технології його зведення та внутрішнього облаштування (інтер'єру). Кожний з цих розділів насичений конкретним описовим фактичним матеріалом та значною кількістю ілюстрацій, зокрема, світлин, які репрезентують наявні описи об'єктів народної культури. Житлово-господарські комплекси В. Кушнір диференціював також залежно від конкретних природно-географічних умов. Зокрема, окремо виділено садиби і помешкання українців Побережжя, Середнього Потилігулля та Буджака, а серед декорування житла і розпису стін — специфіку Південно-Східного Поділля, Буго-Дністровського межиріччя та Нижнього Подунав'я. Словом, наявний у монографії фактичний матеріал суттєво розширяє етнографічні й мистецтвознавчі знання про відповідні ділянки народної культури українців.

Водночас не можемо не зазначити, що дослідник, як і більшість сучасних одеських народознавців, не надто часто зіставляє і порівнює об'єкти та явища традиційно-побутової культури населення досліджуваного краю в загальноукраїнському, тип паче в загальнослов'янському масштабах, що послаблює деякі його наукові позиції. Уникнути окремих суперечливих суджень, тверджень та висновків стосовно, наприклад, специфіки вівчарства українців Одещини, автору допомогло б залучення наукового доробку Мар'яна Мандибури [8], Михайла Тиводара [10] та Миколи Гладкого [1].

Практика утримування свійських тварин узимку у спеціальних господарських приміщеннях, тим більше дрібної рогатої худоби, про що йдеться у монографії, є відносно пізнім явищем в Україні. Її початки сягають щонайбільше XVII—XVIII ст., що засвідчують конкретні джерела. Так, у «Топографічному описі Харківського намісництва 1785 р.» зазначено, що українці Слобожанщини «...ни для рогатого скота, ни для овець ни сараевъ, ни анбаровъ не дѣлают, кромѣ что для пригону оныхъ обносять мѣсто плетнемъ называемое загородою, гдѣ оной и въ зимнѣе время держать, а при неглубокихъ снѣгахъ и въ зимнѣе время большею частию скотъ и овцы да и лошади бывають въ полѣ» [9, с. 69]. Це вповні стосується традиційного скотарства, зокрема і

вівчарства, південних та південно-західних теренів України.

Пастуша термінологія, яку автор монографії вважає регіональною, насправді ж у більшості випадків збігається з карпатською і за походженням є румунською [11; 12].

Натомість виділення В. Кушніром нижньодунайського варіанту традиційної культури українців заслуговує всякого схвалення. З'ясування процесу освоєння запорізькими козаками і «біглими» селянами Дельти та придунайської Добруджі, труднощі їх пристосування до нових умов проживання й іноетнічного середовища, взаємозв'язки з представниками інших місцевих спільнот тощо, безперечно, є новим словом в українській етнології. Наукове зацікавлення викликають виявлені та описані дослідником конкретні об'єкти господарської діяльності і матеріальної культури місцевих українців, які справді відзначаються значною специфікою.

Загалом, як доводить дослідник, адаптація — це об'єктивний процес організації системи життєдіяльності переселенців у нових умовах. Її наслідки простежуються в усіх складових традиційно-побутової культури українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я, «але інтенсивність, глибина і масштаби трансформації залежать і від можливостей переселенців зберегти усталені традиції, міжетнічної взаємодії, яка прискорила хід адаптації, а поєднання традицій і новацій збагатило в цілому традиційну культуру українців, призвело до створення етнокультурної варіативності» (с. 178).

Ошатності виданню надає 226 кольорових і чорно-білих світлин з віднятими на них об'єктами народної культури: знарядь праці (рал, плугів, котків, кіс), засобів переробки продуктів харчування (жорен, вітряків, вороків), виробів (килимів, рушників, налавників, пілок, ряден та ін.) і засобів (верстатів) ткацтва, сільських поселень і садіб, різних видів традиційного житла і господарських будівель, компонентів їхньої конструкції, елементів декору тощо. Абсолютна більшість світлин належить також автору монографії, а їх відзняті народні пам'ятки засвідчують маршрути його тривалої науково-пошукової праці на теренах Південно-Західної Укра-

їни, сусідніх північних районів Молдови та Задунайського краю Румунії.

1. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX — першої третини XX ст. (Історико-етнологічне дослідження) / Микола Гладкий. — Дрогобич : Вимір, 2007. — 198 с. : іл.
2. Глушко М. Регіональні посібники з українського народознавства / Михайло Глушко // Україна Модерна. — Київ ; Львів : Критика, 2003. — Ч. 8. — С. 213—226.
3. Кушнір В. Українців за Дунаєм / В. Кушнір. — Одеса : Гермес, 2002. — 138 с. : іл.
4. Кушнір В.Г. Господарство і побут населення Південно-Західної України в епоху розпаду первісного суспільства : автореф. дис. [...] канд. іст. наук / Кушнір В'ячеслав Григорович. — Одеса, 1999. — 16 с.
5. Кушнір В.Г. Господарство і побут населення Південно-Західної України в епоху розпаду первісного суспільства (II тис. до н. е.) / В.Г. Кушнір. — Одеса : Гермес, 1999. — 203 с. : іл.
6. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини: Навч. посібник / В.Г. Кушнір. — Одеса : Гермес, 1998. — 245 с. : іл.
7. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини: Навч. посібник / В.Г. Кушнір. — Одеса, 2008. — 205 с. : іл.
8. Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX — 30-х років XX ст. (Історико-етнографічний нарис) / М.Д. Мандибура. — Київ : Наукова думка, 1978. — 191 с. : іл.
9. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. — Київ : Наукова думка, 1991. — 221 с. : іл.
10. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX — першої половини XX ст. (Історико-етнологічне дослідження) / Михайло Тиводар. — Ужгород : Карпати, 1994. — 559 с. : іл.
11. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 423 с. : табл., карти.
12. Ястремська Т. До функціонування румунізмів у гуцульських говірках: лексика пастухування. 2 / Тетяна Ястремська // Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003. — С. 384—402.
13. Hacquet B. Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788, 89. und 90. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen / Baltasar Hacquet. — Nürnberg, 1791. — Th. 2. — XVI + 249 s.
14. Kuşnir V.G. Ucrainenii de dincolo de Dunare / V.G. Kuşnir. — Bucureşti, 2008. — 253 p. : il.
15. Kuşnir V.G. Ştergarul din regiunea dunării de jos. Editura muzeului de istorie Galaţi / V.G. Kuşnir. — Galaţi, 2012. — 141 p. : il.